

Harfa u različitim kulturama i zabavnoj glazbi

Bratec Veleski, Julija

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Academy of Music / Sveučilište u Zagrebu, Muzička akademija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:116:986337>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-23**

Repository / Repozitorij:

[Academy of Music University of Zagreb Digital Repository - DRMA](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU MUZIČKA AKADEMIJA

III. ODSJEK

JULIJA BRATEC VELESKI
HARFA U RAZLIČITIM KULTURAMA
I ZABAVNOJ GLAZBI

ZAGREB, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU MUZIČKA AKADEMIJA
III. ODSJEK

HARFA U RAZLIČITIM KULTURAMA
I ZABAVNOJ GLAZBI

DIPLOMSKI RAD

Mentorica: red. prof. Diana Grubišić Ćiković

Studentica: Julija Bratec Veleski

Ak. god. 2021./2022.

ZAGREB, 2022.

DIPLOMSKI RAD ODOBRILO MENTORICA

red. prof. Diana Grubišić Čiković

Potpis

U Zagrebu, 1. lipnja 2022.

Diplomski rad obranjen s ocjenom

Povjerenstvo

OPASKA:
PAPIRNATA KOPIJA RADA DOSTAVLJENA JE ZA POHRANU KNJIŽNICI MUZIČKE
AKADEMIJA

Predgovor

Zahvaljujem mentorici red. prof. Diani Grubišić Ćiković na radu kroz sve ove godine, predanom iskustvu i znanju, kao i na pomoći oko diplomskog rada. Zahvaljujem i profesorici Mirjam Lučev Debanić i umjetničkom suradniku Domagoju Guščiću.

Veliko hvala i mojim kolegama i prijateljima za suradnju i podršku kroz studij.

Najviše zahvaljujem svojoj obitelji – ocu i majci koji su me poticali i bez kojih ovo sve ne bi bilo moguće, kao i mom zaručniku Timu Koresu na njegovoj ljubavi i podršci.

Sažetak

Često se harfu smatra klasičnim instrumentom, dijelom klasičnog orkestra ili komornog sastava. Ipak, harfa je od davnina i u različitim kulturama koristila kao simbol vjere, moći i mitskih bića, a svirala se u različitim situacijama, oblicima i sastavima. S vremenom je riječ *harfa* dobila i konotaciju snažnog instrumenta koji se u električnoj i elektro-akustičnoj verziji može svirati i nadopunjava i obogaćuje bandove ili solo nastupe zabavne glazbe. Ovaj rad prikazat će harfu u novom svjetlu, različitim kulturama i različitim vrstama glazbe.

Ključne riječi: harfa, kultura, električna, glazba, povijest.

Abstract

The harp is often thought of as a classical instrument or as a part of either a classical orchestra or a classical chamber music group. Nonetheless, the harp has been a part of ancient cultures, in which she was used as a symbol for religion, power or mythical creatures, and it was played in different situations, forms or groups. With time, the word *harp* received a new connotation of a strong instrument which can be played in an electric or electro-acoustic version and can play as well as enrich different bands, solo performances, and not only in classical music. This paper will show the harp in a new light, different cultures and different types of music genres.

Key words: harp, culture, electric, music, history.

Sadržaj

1.	<i>Uvod</i>	1
2.	<i>Irska, Škotska, Walesi Velika Britanija</i>	2
2.1.	Povijest keltske harfe	2
2.2.	Harfa u mitologiji.....	5
2.3.	Najpoznatiji harfisti	6
2.3.1.	Mary O'Hara	6
2.3.2.	JordCochevelou	6
2.3.3.	Alan Stivell.....	7
3.	<i>Južna ili Latinska Amerika</i>	8
3.1.	Meksičke harfe	8
3.1.1.	Harfajarocho	9
3.1.2.	Mariachi harfa	9
3.2.	Paragvaj	9
3.2.1.	Paragvajska harfa	9
3.3.	Venezuela i Kolumbija	10
3.3.1.	Harfa Ilanera	10
3.3.2.	Peru, Bolivija i Ekvador	10
3.4.	Poznati južnoamerički harfisti	10
3.4.1.	Alfredo RolandoOrtiz	10
3.4.2.	Edmar Castaneda.....	11
4.	<i>Afrika</i>	12
4.1.	Povijest afričkih harfi.....	12
4.2.	Tehnika	12
5.	<i>Austrija</i>	14
5.1.	Harfe na području Austrije, Njemačke i Mađarske.....	14
6.	<i>Harfa u zabavnoj glazbi</i>	16
6.1.	Električna i elektro-akustična harfa	16
6.2.	Poznati harfisti u zabavnoj glazbi	17
6.2.1.	Arthur »Harpo« Marx (rođen Adolph Marx)	17
6.2.2.	De Wayne Fulton.....	18
6.2.3.	Stella Catellucci	18
6.2.4.	Dorothy Jeanne Thomson ili Dorothy Ashby	19
6.2.5.	EleanorFell.....	19
6.2.6.	Andreas Vollenweider.....	20
6.2.7.	Deborah Henson Conant	21
6.2.8.	Monika Standler	22
7.	<i>Moja iskustva u zabavnoj glazbi</i>	24
8.	<i>Zaključak</i>	26
9.	<i>Popis literature</i>	27

1. Uvod

Iako je klasična glazba vrlo važna za razvoj svakoga glazbenika, kroz pedagoški rad sve više se može primijetiti da se instrument treba prikazati i podučavati iskoristivši sav njegov potencijal, a to znači da se ne svira samo klasika, nego i ostali glazbeni žanrovi.

Uključivanjem ostalih glazbenih žanrova stvara se prikaz izvedivosti djela na određenom instrumentu, a pritom se on i modernizira te približava ne samo mladim glazbenicima, nego i široj javnosti odnosno publici. Neki se na taj način mogu i prisjetiti već zaboravljenih instrumenata poput harfe koju slušatelji rijetko ili nikada nisu čuli u zabavnom kontekstu. Samo rijetki znaju da se na harfi ne izvodi samo klasična glazba, nego i jazz, pop, rock, a prisutna je i u mnogim kulturama u svijetu koje su razvile svoje vlastite tehnike sviranja i tradicionalnu glazbu za harfu. Isto tako, različite vrste harfe nalazimo na svakom kontinentu. Neke su slične pedalnoj harfi, a neke u potpunosti različite. Isto vrijedi i za tehnike sviranja koje su različite u različitim dijelovima svijeta.

Kao prvu temu odabrala sam kulture u kojima se pojavljuje harfa. Harfa je jedan od najstarijih instrumenata, a dokaze o njenom postojanju nalazimo već 3000 godina prije Krista (u Staroj Eri) u Aziji, Africi, Americi i Europi i možemo ju čuti u različitim kulturama svijeta. I sama sviram zabavnu glazbu na harfi te pišem vlastite aranžmane. Nedavno sam kupila i elektro-akustičnu harfu pa ću reći nešto i o načinu na koji sviram na njoj.

2. Irska, Škotska, Walesi Velika Britanija

2.1. Povijest keltske harfe

Keltska harfa potječe od Kelta koji su u željezno doba prvo okupirali zaposjeli teritorij današnje Austrije a kasnije i britansko otočje, Francusku, većinu srednje Europe i sve do Anatolije (danas poznata kao Mala Azija i azijski dio Turske). Utjecaj njihove kulture održao se u Irskoj, Škotskoj, Walesu, Isle of Man, Cornwall u Velikoj Britaniji (Francuska). Svako navedeno područje ima svoju verziju keltske harfe, a sve se međusobno razlikuju. Slike keltske harfe pojavljuju se u Irskoj već u 13. stoljeću. Keltska harfa nije važna samo za Irsku, već i za Škotsku, Wales i Veliku Britaniju. Opisi instrumenata sa žicama se u Irskoj pojavljuju već u 6. stoljeću, no njihov izgled nažalost nije poznat. 1534. godine harfa se pojavljuje na kovanicama koje su pronađene u Irskoj. Na Britansko otočje harfe su stigle putem različitih invazija drugih zemalja čiji su stanovnici sa sobom donijeli razne trzalačke instrumente i instrumente renesanse.

Prije 18. stoljeća u Irskoj i Škotskoj sačuvane su tri harfe napravljene u 14. i 15. stoljeću, nazvane *Brian Boru*, *Queen Mary*, i *Lemontova harfa*. *Brian Boru* harfa povezana je s irskim kraljem Brianom Boru, a ujedno i najstarija harfa od tri navedene. O njoj govori i legenda koju ću kasnije spomenuti. Sve tri harfe sastoje se od tri dijela koje na okupu drži napetost žica bez ikakve vrste ljepila. Koristile su se metalne žice.

Između 16. i 17. stoljeća harfe su postajale sve veće i imale su metalne žice. Harfisti su ih svirali na lijevom ramenu. Lijeva ruka svirala je visoke registre, a desna niže. Žice su se trzale dugim noktima koji su bili šiljasto brušeni. Budući da su žice bile metalne, harfisti su ih svirajući istodobno morali utišavati, a to je bilo jako zahtjevno. Galileo je takvu harfu opisao u svom djelu *Dialogo della musica antica e della moderna* (Firenca, 1581.). Prebrojao je i njezine žice i ustanovio da ih ima 29. Važna je i velika zbirka glazbenih djela za harfu skladatelja i harfista Turlougha O'Carolana, koji je živio od 1670. do 1738. Zanimljivo je da je bio slijep te da je sačuvano čak 220 njegovih djela.

Harfe nakon 16. stoljeća nisu se svirale samo u Irskoj, već i izvan nje, no različitom tehnikom sviranja. Michael Praetorius (1571. - 1621.), njemački skladatelj, glazbeni teoretičar i orguljaš, opisao je u svojem djelu *Syntagma musicum III* (1620.) kromatsku harfu, a irska harfa zasigurno nije bila kromatska.

U 17. i 18. stoljeću harfe su i dalje bile dijatonske budući da repertoar tadašnjih glazbenika nije zahtijevao kromatičnost. Nakon 18. stoljeća harfe su bile znatno veće. Kao primjer mogu se usporediti Lamontova harfa iz 15. stoljeća visoka 59 centimetara i harfa *Sirr* iz 18. stoljeća, sačuvana u narodnom muzeju u Dublinu, a koja je visoka 111 centimetara. Zbog veličine harfe i dužeg, savijenijeg vrata harfe, žice u višim registrima bile su koso postavljene, a to je promijenilo i zvuk harfe. Tehnika se tada nije puno mijenjala, a harfu se i dalje sviralo na lijevom ramenu. Desna ruka svirala je žice basa i koristila se za »štimanje« harfe. Lijeva ruka svirala je na visokim žicama. Kao i ranijih godina, sviralo se noktima, a ta tehnika sviranja počela je u 17. stoljeću polako nestajati. Godine 1792. u Belfastu bilo je izabrano deset najboljih poznatih harfista tog doba. Među njima našao se i Denis Hempson koji je imao čak 97 godina i bio jedini koji je od svih ovih deset harfista još svirao noktima. Nakon toga, tradicija sviranja harfe noktima postepeno je nestala.

U 19. stoljeću ponovo se bude i obnavljaju stare tehnike i glazba tradicionalna za irsko područje i irsku harfu. Edward Bunting napisao je knjigu *A General Collection of Ancient Irish Music*, u kojoj opisuje stare tehnike sviranja. On je također bio na sastanku deset najboljih harfista u Belfastu, spomenutih ranije u tekstu. Tamo je slušao kako su harfisti svirali i zapisivao je njihove tehnike sviranja. Samo spomenuti Denis Hempson svirao je noktima. Tehnika je različita od ostalih i bila je namijenjena za sviranje harfe s bas žicama. Konstruiranjem novih harfi koje su imale žice načinjene od crijeva i najlona, tehnika sviranja noktima uskoro je nestala. Godine 1819. John Edgar izumio je novu irsku harfu koju se smatralo irskom harfom za amatere. Izgledom je njegova harfa bila slična irskoj harfi 18. stoljeća, no imala je lakšu konstrukciju.

Mehanizam ovih harfi bio je sličniji pedalnim harfama 19. stoljeća. Te harfe bile su lakše za prenošenje. Ovim harfama konstruirane su i takozvane »kukice« koje su intonaciju žice mogle povisiti ili sniziti za pola tona. Kasnije je izumio harfu koja je na stupu imala sedam takozvanih »detalja« koji izgledaju kao malene pedale. Ako se te pedale pritisnulo, intonacija se mogla povisiti ili sniziti za pola tona. Imala je sustav jednak jednostupanjskoj harfi, dakle bila je »štimana« u Es-duru. Napravio je i barem jednu dvostupanjsku harfu. Pretpostavlja se da je konstruirao barem 2000 harfi, no sačuvano ih je samo 37. Žice na njegovim harfama bile su načinjene od crijeva.

1960. godine harfa je u Irskoj postala popularan instrument na kojem se svirala akordička pratnja pjevačima. Za Veliku Britaniju ne zna se točno je li harfa do Francuske došla preko Kelta ili se pojavila u Velikoj Britaniji u doba romantike, u kojem se ponovo vraćalo antičkim kulturama, a tako i keltskoj.

Škotski pjesnik James MacPherson prevodio je pjesme usmene tradicije iz škotsko-galskog jezika. Nije poznato jesu li to stvarno prijevodi poezije koja se usmeno širila u doba Kelta, samo se zna da je Jamesovo djelo *The Works of Ossian, Son of Fingal*, postalo iznimno popularno. Njegovom djelu divili su se i Goethe, Napoleon i Walter Scott. U njegovom djelu nalaze se i pjesme koje spominju harfu i kako je harfa postala vrlo popularna u Francuskoj. U 19. stoljeću je i Théodore de la Villemarqué, psiholog iz Bretanje, našao djela u bretonskoj literaturi u kojima se spominju harfe, a koja su bila očuvana kroz usmenu predaju. Zaključio je da su harfu imali pjesnici i sveci. O tome je samo naslućivao. Prvu harfu napravljenu u Bretanji u 19. stoljeću konstruirao je Gidas Jaffrenou koji je izrađivao instrumente. Pomagala mu je poznata škotska harfistica Heloise Russel-Fergusson. Kasnije je ovu ulogu izrade harfe imao Georges Cochevelou kojeg ću kasnije spomenuti.

Spomenula bih i harfu iz Walesa s tri reda žica koja je doista posebna. Pojavila se u Veliko Britaniji u 17. stoljeću i potječe od talijanske trostruke harfe sa žicama od crijeva, koju je svirao poznati francuski harfist Jean le Felle. On je u Engleskoj živio i radio na dvoru Charlesa I. i tamo bio zaposlen kao harfist. Posebno drag bio je Charlesovoj supruzi Henrietti Marii. Ubrzo je harfa postala vrlo popularna među harfistima Walesa i od 18. stoljeća smatra u se tipičnom harfom te zemlje. Prvi poznati harfist koji je svirao na ovakvoj harfi bio je Charles Evans (1660.).

Prvi proizvođači ovakvih harfi bili su David Evans i John Richards of Llanrwst. Velške harfe imaju vrlo savijen vrat, oko pet oktava i u prosjeku čak 95 žica. Neke harfe imaju i rupe u rezonantnoj ploči. Napravljene su tako da se harfu naslanja na lijevo rame. Lijeva ruka zato svira visoke registre, a desna niže, a obje mogu svirati na sredini instrumenta. Sama harfa ima tri vrste žica koje se nalaze jedna pored druge. Vanjske žice ugođene su dijatonski i unisono, a sredina sadrži kromatske tonove.

Vrlo važne za sviranje velške harfe su vanjske unisone žice, koje daju poseban efekt u sviranju. Takav se može dobiti samo sviranjem na ovakvoj vrsti harfe. Jedan od najpoznatijih velških harfiste bio je John Parry rođen 1710. Bio je slijep od rođenja. Uspio je čak napisati i nekoliko knjiga velške glazbe za harfu s trostrukim redom žica.

Njegovo sviranje obožavao je čak i Georg Friedrich Haendel. Tri puta svirao je poznati Haendlov koncert za harfu u B-duru kojeg se danas smatra standardnim harfističkim repertoarom. U 20. stoljeću velška trostruka harfa gotovo je nestala, no zahvaljujući harfistu Nansi Richards-Jones koji je svirao na pedalnoj i velškoj harfi, nije izumrla. Naučio je o starim tehnikama sviranja velške i pedalne harfe od putujućih harfista iz mjesta Bala u Walesu. Zanimljivo je da je obje harfe svirao tako da ih je naslanjao na lijevo rame. Bez

njegove intervencije, tehnika sviranja velške harfe u potpunosti bi bila zaboravljena. Današnji harfisti koji sviraju ovakvu harfu su Eleanor Bennet, Robin Huw Bowen, Ann Griffiths, i drugi.

2.2 Harfa u mitologiji

Harfa se u Irskoj, Škotskoj i Walesu pojavljivala i u mitologiji. U potrazi za literaturom našla sam čak i neke priče iz keltske mitologije u kojima se pojavljuje harfa. Prva je o irskoj boginji glazbe, sna i inspiracije, Cani Cludhmod. Prema ovoj legendi, ona je i izumiteljica harfe. Legenda kaže da bi se nakon svađe sa svojim mužem Machuelom uputila na večernju šetnju na plaži kako bi razbistrila misli. U šetnji je uz vjetar čula čudesnu glazbu koja ju je uspavala i poslala u dubok san. Ujutro kada se probudila iz dubokog sna, shvatila je da je ta čudesna glazba nastala zbog toga što je vjetar puhao u tetive kita koji je ležao na plaži. Na temelju toga stvorila je harfu.

Druga legenda potječe iz keltske mitologije gdje je harfa povezana s vilenjacima zvanima Tuatha de Dannan. To je bio rod vilenjaka koji je tako znao čarati, da su bili protjerani iz neba. Legenda kaže da su kroz oblak magle došli u Irsku. Daghdha je bio kralj vilenjak i njegovo najveće blago bila je njegova harfa nazvana Uaithine. Bila je od hrasta, ukrašena draguljima i samo Daghdha ju je znao svirati. Sviranjem harfe mijenjao godišnja doba i mogao je svojim melodijama opsjedati osjete slušatelja. Mogao je ljude natjerati da se smiju, budu jako žalosni ili da spavaju. Fomoriani su bili neprijatelji vilenjaka i htjeli su mu tu harfu ukrasti kako bi pobijedili Daghdhu i njegov narod. To im je i uspjelo, a ukradenu harfu su objesili u svojoj dvorani i napravili zabavu. Kada je Daghdha saznao da mu je harfa ukradena, krenuo je na put s namjerom da ju potraži. Kralj vilenjaka našao ju je u dvorani, prišao bliže i harfa Uaithine mu je doletjela u ruke. Prvo je odsvirao melodiju koja je njegove neprijatelje natjerala u plač. Fomoriani su uzeli svoje oružje, no oči su im toliko bile pune suza da ništa nisu mogli vidjeti. Nakon toga je ponovo počeo svirati i svi neprijatelji počeli su se glasno smijati te im je oružje ispadalo iz ruku. Na kraju ih je svojim sviranjem i uspavao i tako pobijedio.

U drugoj legendi je Uaithne bog glazbe i pjesnik vilenjaka Tuatha de Danann. Bio je oženjen za Boann za koju je često svirao. Svirao je i pri rođenju njezine djece. Boanna je bila jako žalosna i prolazila kroz užasne bolove s prvim djetetom. S drugim bila je sretna, a trećim umorna. Melodije koje je svirao oslikavale su njezine osjećaje. Djeca su im se zvala Goitai,

Geantrai i Suantrai i svo troje postali su harfisti. Harfe su bile zlatne i srebrne te ukrašene ljekovitim simbolima. Ti simboli bili su zmije, psi i ptice.

Posljednja legenda povezana je s irskim kraljem Brianom Boru (1002.-1014.). On je bio stvarna osoba u povijesti i njegova harfa očuvana je u Trinity College u Dublinu. U ovoj legendi nastupa boginja ljubavi, rane smrti i poroka po imenu Aibell, koja je imala čarobnu harfu iz nebesa. Glazba koju je svirala donosila je smrt ubrzo nakon što ju se čulo. Njezine melodije dolazile su iz nebesa i nijedan smrtni čovjek nije mogao podnijeti njihove moći. Briana Boru tako je posjetila Aibell večer prije bitke s Vikinzima u 11. stoljeću. Rekla mu je da će uskoro umrijeti i to se dogodilo. U stvarnosti je Brian Boru doista svirao harfu i obožavao je njezin zvuk. Nakon njegove smrti tu harfu je naslijedio njegov sin, a on ju je dao papi. Godine 1521. je Papa Leo III. Harfu dao poznatom kralju Henryju VIII. Kasnije je imala mnoge vlasnike, ali sada se čuva u Dublinu. Ta harfa je i simbol kojeg se može pronaći na irskim kovanicama eura. Iz ovih priča jasno se vidi da je harfa u keltskoj mitologiji predstavljala čaroban instrument s kojim se lako moglo gospodariti ljudskim emocijama i da su se smatrale nečim izvan ovog ljudskoga svijeta.

2.3 Najpoznatiji harfisti

2.3.1 Mary O'Hara

Već spomenuta Mary O'Hara rodila se 1935. godine u Irskoj. Mary je bila harfistica i sopranistica, a inspirirala je mnoge generacije irskih pjevača. Njezina glazba potječe iz irskog folklora, o kojem je puno učila i posvetila se i irskom jeziku. Imala je i svoju emisiju na televizijskom kanalu BBC i snimila je mnoge albume i pjesme. Njezin najpoznatiji album zove se *Song of Ireland*. Najpoznatije pjesme su joj *Oro Mo Bhaidin*, *The Quiet Land of Erin*, *Haigh Didil Dum* i druge.

2.3.2 JordCochevelou

Izradio je prvu bretonsku harfu. Izradio ju je tako da je rekonstruirao keltsku harfu iz srednjeg vijeka. Za to mu je trebalo čak 15 godina. Također je i konstruirao harfe inspirirane irskim harfama iz 15. i 16. stoljeća. Imala je metalne žice. Zbog ovakvih žica imala je zvuk sličan citrama i gitarama s dvanaest žica. Zajedno sa svojim sinom Alanom zaslužan je za obnovu keltske harfe u Bretanji i njenu glazbu od 1950. nadalje.

2.3.3 Alan Stivell

Alan Stivell sin je Jorda Cocheveloua, rođen 1944., Francuz koji svira na keltskoj harfi i svira tradicionalnu bretonsku glazbu. Možemo ga uključiti u irsku tradiciju, kao i u francusku, odnosno točnije rečeno, bretonsku. Smatra ga se virtuozom na keltskoj harfi. Na početku sedamdesetih godina globalizirao je harfu i oduševljavao mnoge koji su ga slušali, a i one koji vole bretonsku i keltsku tradicionalnu glazbu. Modernizirao je bretonski folklor i smatra ga se utemeljiteljem keltskoga rocka, spoja keltske glazbe i rocka. S devet godina naučio je svirati harfu. Svira također i škotske gajde, bubnjeve i irsku flautu te još nekoliko drugih instrumenata. Sa samo jedanaest godina počeo je proučavati bretonsku, irsku, englesku, škotsku i velšku narodnu glazbu. Godine 1970. izdao je svoj prvi hit nazvan *Broceliande*. Godinu kasnije izdao je album instrumentalne glazbe *Renaissance of the Celtic Harp*. Na tom albumu proslavio se glazbom inspiriranom bretonskom tradicionalnom harfom i za njega je dobio prestižnu francusku nagradu Academia Charles Cros. Godinu dana kasnije, 1972., svirao je u pariškom kazalištu Olympia i zajedno sa svojim bandom počeo eksperimentirati kombinacijama tradicionalne keltske glazbe i električnih instrumenata, a to je za ono vrijeme bilo vrlo riskantno. Unatoč tome, koncert je bio uspješan i postali su popularni. Snimku koncerta kupilo je čak 1,500,000 ljudi. Svoj iznimno popularan album *Again* izdao je 1990., a u kojem se može čuti najviše rock elemenata. *Beyond Words* album je kojeg je izdao 2002. i svira na čak šest različitih harfi. 2015. izdao je svoj sada zadnji album kojime je obilježio pedesetu godišnjicu svoje glazbene karijere. Trenutno ima 78 godina, a koncerte izvodi i izvodio je u Americi, Europi i u cijelom svijetu.

3. Južna ili Latinska Amerika

Selidbom u Južnu Ameriku Španjolci su sa sobom donijeli nove instrumente, a tako i harfu. Sve harfe nastale su iz španjolske barokne harfe, no svaka regija ih je malo prilagodila i zato sada možemo naći vrlo različite harfe po cijelom kontinentu. Spomenut ću neke od najpoznatijih tradicionalnih harfi i njihove specifičnosti. Za početak govorit ću o sličnostima među svim harfama Južne Amerike. Dešnjaci naslanjaju harfu na desno rame, a ljevaci na lijevo. Desna ruka svira glavnu melodiju, a lijeva bas registar. Desna ruka uvijek svira noktima, a lijeva ponekad noktima, ponekad jagodicama. Kod ljevaka lijeva ruka svira glavnu melodiju, a desna ruka bas liniju. Zanimljivo je isto tako da ove harfe imaju žice obojane kao i današnje pedalne harfe (crvena za notu C i plava odnosno crna za notu F). Toga u prošlosti nije bilo i sada su obojane žice postale standard. U Paragvaju su C žice obojane plavo, a F crveno, iako se i to mijenja i prilagođava pedalnoj harfi. Glazba se uči po sluhu i svaki harfist ima svoju verziju tradicionalnih pjesama u kojima se višestruko improvizira. Južnoameričke harfe ne moraju se svirati sjedeći, a najčešće ih sviraju muškarci.

3.1. Meksičke harfe

Meksičke harfe potječu iz *mariachi* glazbe i zapadnih država Meksika, Jalisco i Michoacan (harfa *michoachan*), Chiapas (harfa *chamulaIndians*) i jarocho glazbe južnog dijela Veracruga (harfa *jarocho*). Kao što je već spomenuto, meksička harfa potječe iz španjolske barokne harfe, a koju su Španjolci donijeli osvajanjem Meksika. Španjolci su kroz glazbu htjeli širiti i katoličku vjeru. Svaka država Meksika razvila je svoj način sviranja harfe i meksički harfisti novog doba trudili su se te tradicije i različite načine očuvati. Jarocho je glazba sačinjena od španjolske i afričke glazbe, a u Meksiko je dospjela preko kolonijalizma i ropstva. Mariachi glazba tradicionalna je glazba različitih država u Meksiku, a na nju su utjecali i elementi polke, valcera, ali najviše španjolska glazba. Španjolci su lokalnom stanovništvu predstavili komorne sastave koji su se u trenutku kolonizacije sastojali od dvije violine, harfe i različitih gitara (*vihuela*, *guitarra de golpe*, *jarana*). Tako su nastali tradicionalni meksički komorni sastavi i imenovala se *mariachi* glazba kojoj je prethodnica bila glazbason. U *mariachi* komornim sastavima harfa je prvenstveno imala ulogu sviranja bas linije, a onda tek sviranja melodije uz violinu. U glazbi *jarocho* predstavljala je solo instrument i na harfi su se svirale melodije i solistički odlomci. Obje harfe (*mariachi* i *jarocho*) detaljnije ću opisati budući da su to dvije različite harfe, a ujedno su i najpopularnije.

3.1.1. Harfajarocho

Kao što sam već i spomenula, *jarocho* harfa prvo se pojavila u južnom dijelu Veracruga. Harfe iz 16. stoljeća pa sve do 1940. bile su manje i sličnije svojem pretku – španjolskoj baroknoj harfi. Harfa je dobila veće dimenzije 1940. kako bi joj se poboljšao zvuk. Sastavljena je od drvenog trupa, vrata i stupa i nema pedale. Ima manje nožice na dnu i oko 32-36 žica. Danas se na njoj koriste najlonske žice, a ranije se sviralo na žicama od crijeva životinja. Zanimljivo je da ova harfa, za razliku od ostalih meksičkih primjera harfi, rupe za zvuk ima sa stražnje strane, a ne naprijed. Harfu se svira stojeći.

3.1.2. Mariachi harfa

Ta harfa dolazi iz Mioachana i Jalisca. Zato su *jolisco* i *mariachi* harfa sinonimi. Harfa je dijatonska i ima 36 žica. Autohtono drvo koje se koristi za izradu ovih harfi je cedrovina i *tacote* drvo koje je slično balzovcu i upotrebljava se samo za rezonantnu ploču. Tijelo harfe duboko je i široko, veće od drugih meksičkih harfi. Budući da je stup tako velik, harfist ponekad svira, a drugi glazbenik udara ritam na glasnjači. Jalisco harfa ima rupe na prednjem dijelu, kao i većina meksičkih harfi. Vrat koji je obično savijen je kod *mariachi* harfi praktički skoro ravan. Kao i kod svih današnjih harfi Južne Amerike, koriste se najlonske žice.

3.2. Paragvaj

Na tom području su pripadnici vjerskih misija katoličke crkve donosili instrumente, a među njima i harfe koje su izrađivali narodi Tupi-Guarani po modelima instrumenata iz 16. i 17. stoljeća u Portugalu i Španjolskoj. Katolička crkva nije uspjela utjecati na tamošnji narod i proizvođači instrumenata Guarani i dalje su razvijali svoju tradicionalnu glazbu čiji su glavni motivi bili priroda i ptice. Harfa je tako postala njihov simbol i simbol oslobođenja od kolonizacije Španjolaca te njihove kršćanske vjere. Paragvajska harfa je njihov nacionalni instrument.

3.2.1. Paragvajska harfa

Sastavljena je od tri dijela: trupa, vrata i stupa napravljenih od tropskog drva, cedrovine ili bora. Najveća razlika između pedalne i paragvajske harfe je u tome da su žice navijene kroz glavu harfe do njenog vrha gdje su kukice, a ne do sredine kao na pedalnim harfama. Prije su se koristile žice od crijeva životinja, a zadnjih 50 godina koriste se najlonske žice. Harfe su dijatonske i imaju od 32 do 46 žica. Posebnost leži u tome da nema metalnih žica i da je prostor među žicama manji, a da se povećava prelaskom u bas registre. To je napravljeno kako bi bilo više prostora za bolje vibriranje žica, a time i bolji zvuk instrumenta. Mlađe generacije harfista počele su koristiti i svih deset prstiju za sviranje, a ne samo osam. Glazba većinom nije zapisana i prenosi se od učitelja na učenike prvenstveno usmenom predajom i svira se po sluhu. Do 20. stoljeća ove harfe svirali su samo muškarci, budući da žene nisu smjele svirati iz vjerskih razloga. Majstor sviranja paragvajske harfe je onaj koji može svirati najviše tradicionalnih pjesama Paragvaja.

3.3. Venezuela i Kolumbija

3.3.1. Harfa *llanera*

U Venezueli postoje vije vrste harfe, no najpopularnija je harfa *llanera* ili harfa *cirolla*. Druge manje popularne harfe zovu *searagüeña*. *Llanera* ima od 32 do 33 žice. Značajno je da ima vrlo usku glasnjaču, a kao i već spomenuta mariachi harfa ima vrlo malo savijen vrat. Za razliku od ostalih harfi Južne Amerike ima kukice za »štimanje« u dva reda, a ne jednom. Obično ju se svira stojeći. Harfa se prema običaju koristi za pevanje i ples u tradicionalnoj venecuelskoj glazbi koja se također zove glazba *llanera*.

3.3.2. Peru, Bolivija i Ekvador

U ovim krajevima, prvenstveno u Peruu, postoje tradicionalne andske harfe. Kao i ostale navedene harfe, i ova je dijatonska, no ipak je prilično veća od ostalih. Može se prepoznati po vrlo velikoj glasnjači.

3.4. Poznati južnoamerički harfisti

3.4.1. Alfredo Rolando Ortiz

Rolando Ortiz poznati je paragvajski solist, skladatelj, učitelj i autor. Rođen je u Kubi, no s 11 godina odlazi u Venezuelu. Tamo počinje učiti o tradicionalnoj glazbi za harfu

zajedno sa svojim školskim prijateljem. Najprije je studirao medicinu u Kolumbiji, a kasnije je studirao i glazbenu terapiju u Sjedinjenim Američkim Državama. Kasnije se posvetio samo harfi. Ima vrlo raznolik program koji seže od tradicionalne glazbe do klasike i popularne glazbe. Napisao je i nešto knjiga sa skladbama za harfu koje sviraju i snimaju harfisti na pedalnim, keltskim i folklornim harfama. Svirao je po cijelom svijetu zajedno s različitim orkestrima i na mnogim harfističkim festivalima (*World Harp Congress, Edinburgh International Harp Festival, Israeli Harp Festival, Camac Harp Festival* i drugima).

3.4.2. Edmar Castaneda

Castaneda je kolumbijski harfist rođen u Bogoti. Njegov otac bio je harfist, pjevač i učitelj. Castaneda počinje svirati harfu s trinaest godina. U New York se preselio 1994. kada se zaljubio u jazz glazbu i njezinu slobodu te zahtjevnost. Godinu dana kasnije počeo je studirati jazz trubu u New Yorku. Trubu je svirao po danu, a zvukove harfe otkrivao noćima kada ju je svirao u restoranu. Otada je napisao ogroman broj skladbi i nastupao s mnogim glazbenicima. Njegov stil sviranja je jazz pomiješan s latino glazbom iz Kolumbije i Venezuele. U svojim skladbama često koristi latinoameričke ritmove, a istovremeno pokazuje veliko znanje o improvizaciji u jazzu, što njegovu glazbu čini doista posebnom. Smatra ga se jednim od pionira jazzu u New Yorku.

Njegova tehnika također je značajna za Južnu Ameriku. Desnom rukom svira noktima, a lijevom jagodicama i otvorenim dlanom. I sam kaže da lijevu ruku koristi kao bas gitaru, a desnu ruku kao klavir. Zanimljivo je da na glasnjači ima izbočene pločice kao što ih na vratu ima i gitara. Pritisnuvši lijevom rukom pločice na nižem dijelu žice, a desnom svirajući po žici, povisuje ju za pola tona. Takav način sviranja harfi daje posebni jazz prizvuk. Svoju harfu svira stojeće. Svoj prvi solo album izdao je 2006. pod naslovom *Cuarto de Colores*, a i danas je aktivni glazbenik. Gostovao je čak i u Zagrebu na jazz festivalu u listopadu 2019. u dvorani Bersa Muzičke akademije.

4. Afrika

U Africi se harfe sigurno prilično razlikuju od pedalnih harfi koje poznajemo. Izvan Afrike možda ne bismo neke harfe zvali harfama jer se toliko razlikuju od onih koje poznajemo u Europi. Harfa je tamo puno manji instrument sastavljen od vrata, glasnjače i kože. Te harfe nemaju stup na kojeg smo navikli kod europskih harfi. Žice su napete između glasnjače i vrata. Njihove harfe slične su liri ili afričkom instrumentu zvanom *pluriarc*, sličnom lutnji. Lira, *pluriarc* i harfa pojavljuju se u određenim dijelovima Afrike. Harfe se sviraju na području Mauretanijske do Ugande. Harfe su napravljene od materijala koje se u određenom dijelu Afrike moglo pronaći i razlikuju se po cijeloj Africi. Vrat harfe obično je napravljen od drvene grane na koju stavljaju kukice često konstruirane od drveta. Drugi dio je glasnjača koja je šuplja, a preko čije je šupljine rastegnuta životinjska koža. Sama glasnjača nije isključivo oblika čamca, ali postoje valjaste, trokutaste ili trapezne kao i mnoge druge. Koža služi tome da žice prilikom sviranja vibriraju i time daju jačinu zvuka. Često se koristi koža sisavaca, ponekad i zmijska koža. U starije doba žice su se radile od tetiva životinja ili kože, rafije. Danas se stavljaju ribičke najlonske niti. Često takve harfe imaju od 1 do 21 žicu. Afrika ima puno vrsta harfi koje je De Vale 1989. razvrstao u dvije veće skupine. Prva ima pločicu uz koju idu žice uzduž vrata, druga pak okomito na vrat. Afričke harfe nisu samo pentatonske ili heptatonske, nego i tetratonske. Harfa u Africi ima simbolično značenje i tamošnji harfisti vrlo su važne osobe u njihovoj vjeri i religijskim ritualima. Mnogi su i povjesničari. Primjer je recimo harfa zvana *ngombi* koja se koristi u ritualima štovanja predaka *bwiti*, u ekvatorijalnoj sredozapadnoj Africi. Ta harfa predstavlja sestru njihova boga zvanog Nyingwan Mebege. Žice predstavljaju njegove tetive, kukice su kralježnica, glasnjača je maternica, a zvuk predstavlja glas.

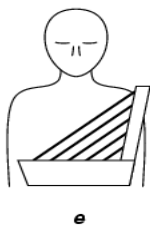
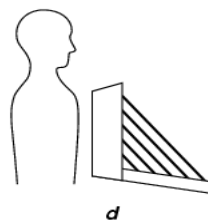
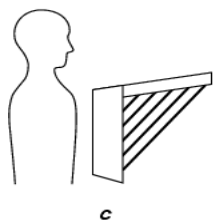
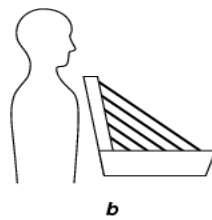
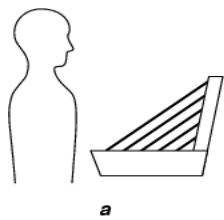
4.1. Povijest afričkih harfi

Afričke harfe imaju tradiciju staru čak 5000 godina i veliki kulturološki i religijski značaj. Kroz stoljeća očuvale su se usmenom predajom. Afričke harfe nisu slične harfama iz Egipta, nego harfama iz Mezopotamije. Ne zna se jesu li harfe došle iz Afrike u države srednjeg istoka ili obrnuto.

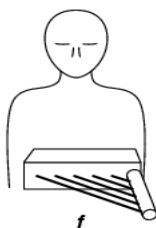
4.2. Tehnika

Postava harfe pri sviranju razlikuje se od one danas poznate. Pedalne i keltske harfe u većini kultura naslanjaju se na desno rame, a ponekad i na lijevo. U Africi postoji oko osam različitih načina kako svirati harfu i pod kojim kutom ju nasloniti na tijelo. Kako ju svirati

ovisi o lokalnoj tradiciji, stoga postoji toliko načina i tehnika. Jednu harfu mogu svirati i dvije osobe, no tehnika sviranja će onda biti drugačija zbog drugačijeg naslanjanja harfe na tijelo. Tehnika ovisi o poziciji harfe. Harfa se tamo smatra solo instrumentom koji prati pjevača s kojim je u dijalogu. Često pjevač oponaša harfu pa je teško razlučiti što je linija pjevača, a što svira harfa. Kao i u Latinskoj Americi, i ovdje harfisti često improviziraju. Sviraju se i pjevaju pjesme o legendama, herojima, ljubavi, ratu, lovu i druge. Zanimljivo je i da se glasnjača koristi za udaranje ritma. Nekad to radi sam svirač, a ponekad jedan svirač svira, a drugi udara ritam.

or

or

5. Austrija

5.1. Harfe na području Austrije, Njemačke i Mađarske

U 19. stoljeću se na području Njemačke i Austro-Ugarske razvila tradicija takozvanih putujućih harfista. Najstariji primjeri mogu se pronaći u vremenu vladavine Marie Theresije u Beču već 1717.-1780. Putujući harfisti svirali su na sajmovima, tržnicama i u gostionama, te hodali od vrata do vrata. Među njima bilo je i žena glazbenika, nisu svirali samo muškarci. Te harfe nazvali su *lamentiergattern* ili doslovno prevedeno »jadikujuće ograde« zbog toga što su se na harfi svirale i uz nju pjevale žalosne pjesme. Te harfe bile su jednostavno građene, obično s četvrtastom glasnjačom, ravnog stupa koji je pri vrhu bio malo uvijen. Koliko znamo te harfe su imale 25-35 žica i bile su dijatonske.

Zanimljivo je da se siromašnu djecu podučavalo sviranje kako bi kasnije zarađivali, a isto je vrijedilo i za harfu. U 19. stoljeću postojalo je toliko harfista da su bečke vlasti počele uvoditi zabrane ili izdavati licence za sviranje. Smatrali su da pjesme koje su se izvodile nisu bile primjerene i da je glazba bila nekvalitetna. U drugoj polovici 18. stoljeća Mozart je čuo za poznatog putujućeg harfista Jasea Haeusslera koji je u Pragu svirao varijacije na njegovo djelo *Figarov pir*. Za njega je zatim napisao temu u kojoj je Jeseff svirao nekoliko varijacija. Čak i otac Josepha Haydna svirao je jednostavne melodije na harfi kada je Haydn bio dječak.

Zbog pada rudarske industrije u 18. stoljeću mnogi su se okrenuli glazbi kao izvoru zarade. Poznate su bile žene koje su putovale s harfama na ramenu i svirale u različitim krajevima. Kasnije su formirale i cijele skupine koje su svirale harfe i nastali su maleni orkestri harfi. Inače nisu svi svirali harfu. Neki su svirali violine, gitare (majke) i harfe (kćeri). Ta se tradicija s područja Austrije proširila i na područje Njemačke i Češke. Ubrzo se trend razvio i u ostatku Europe. Putovali su po cijelom svijetu, pa tako i u Aziju i Afriku.

U 18. stoljeću harfe su imale već 36-39 žica i većinom su bile rađene od drveta. Bile su visoke 135-145 centimetara, no imale su samo 4-6 kilograma. Svirale su se dijatonski u B-duru ili F-duru. U vrijeme Prvog svjetskog rata tradicija putujućih harfista počela je izumirati. U Tirolu se mogu pronaći proizvođači harfe već u 18. stoljeću. Tada harfe još nisu imale pedale nego kukice. Prvi proizvođač današnje poznate jednostupanjske tirolske harfe bio je Sepp Sappl rođen 1862. Njegove prve harfe imale su po 32 žice i četiri do pet pedala. Kasnije je radio harfe sa sedam pedala i 36 žica, što je već bilo jako slično danas poznatoj konstrukciji harfe. Kasnije je te harfe usavršio Franz Brandl. Prvo su ovakve harfe imale žice u glasnjači koje su išle u vrat harfe i tako se moduliralo u tonalitete.

Kada je izumljena harfa s dvostrukim pomakom pedala, tirolska harfa je i dalje ostala tradicionalno s jednostrukim pomakom pedala (*single action*).

Za očuvanje tirolske harfe i njene tradicije možemo zahvaliti Berti Holler i Peteru Reitmeieru koji su sakupljali glazbena djela za harfu tijekom i poslije Drugog svjetskog rata. Prije Drugog svjetskog rata harfu su svirali samo muškarci, a ne i žene. Danas u Bavarskoj postoje škole i konzervatoriji na kojima se može učiti svirati tirolska harfa. Sama imam iskustva s ovakvom harfom jer ju imamo u privatnoj glazbenoj školi sv. Petra i Pavla u Ptuju i na njoj redovno podučavam. Kao što je već spomenuto, to je jednostupanjska harfa, znači da se na njoj ne mogu odsvirati sve povisilice i snizilice. Kada govorimo o heptatonskim ljestivacima, na tirolskoj harfi može se svirati u F-duru, B-duru, Es-duru, C-duru, G-duru, D-duru, A-duru, E-duru i njihovim paralelnim molovima. Taj sustav identičan je onom keltske harfe. Tirolska harfa manja je od pedalne i ima 36-40 žica.

6. Harfa u zabavnoj glazbi

U ovom dijelu diplomskoga rada posvetit ću se harfi u zabavnoj glazbi kao i izumu elektro-akustične i električne harfe koju i sama posjedujem. Govorit ću i o svojim vlastitim iskustvima u zabavnoj glazbi te kako koristim elektro-akustičnu harfu, kao i o harfistima koji su popločali put harfe u zabavnu glazbu i glazbenim žanrovima poput jazza.

6.1. Električna i elektro-akustična harfa

Kao što je slučaj i s drugim instrumentima, zbog razvoja zabavne glazbe, došlo je do potrebe za konstruiranjem elektro-akustične harfe. Do toga je došlo 1940. pojavom jazza i popa u harfističkom repertoaru. Počeci jazza bili su krajem 19. stoljeća i početkom 20. Drugi važan razlog za pojavu elektro-akustičnog i električnog oblika harfe bio je i taj da su harfisti već često svirali u noćnim klubovima, hotelima i restoranima. Tražili su načine na koje mogu pojačati zvuk kako bi se njihovo sviranje moglo čuti u velikim bučnim prostorima. Tako su počeli koristiti različita pojačala, mikrofone i *pickupes* namjerom da ozvuče harfu.

Prvak električne i elektro-akustične harfe bio je **Robet Maxwell** (1921.-2012.) iz Sedinjenih Američkih Država. S deset godina počeo je svirati harfu i u srednjoj školi dobio je stipendiju za Julliard gdje je završio studij klasike. Sa 17 godina postao je najmlađi član Nacionalnog simfonijskog orkestra. Dodavši efekte i pojačavši zvuk harfe, svoje skladbe u studiju snimao je po petnaest puta što je za to vrijeme bio iznimno težak posao. Tada nisu postojali dovoljno dobri mikrofoni i pojačala kakve danas poznajemo.

Kasnije su se počela koristiti električna pojačala koja su imala mogućnost promjene zvuka. Harfisti su se stoga mogli »igrati« različitim efektima. To je postalo posebno popularno u zabavnoj glazbu, a prvenstveno u jazzu i popu. Godine 1980. nastala je prva električna harfa u tvornici Salvi,¹ a mogla se čuti samo kada je bila uključena u električnu. U isto vrijeme je i proizvođač Lyon&Healy² počeo raditi svoje prve električne i elektro-akustične modele. Harfisti su htjeli dobiti pojačanu harfu s istom čistoćom i kvalitetom zvuka koju je nudila akustična harfa. Razvili su sustav u kojem su stavili pretvarače na svaku stranu žice, time mijenjajući akustični u električni zvuk.

Danas sve veće tvornice harfe kao što su Salvi, Lyon&Healy i Camac³ imaju vlastite linije električnih i elektro-akustičnih harfi. Njihove harfe imaju »piezo⁴« električne senzore

¹ Salvi, tvornica harfe u Piascu (Italija).

² Lyon&Healy, američka tvornica harfi iz Chicaga.

³ Francuska tvornica harfi.

⁴ Koristi se za stvaranje električnog naboja.

na svakoj žici i ugrađene manje mikrofone koji akustični zvuk mijenjaju u električni signal. Harfe koje imaju šuplje tijelo su elektro-akustične, one koje ga nemaju su samo električne i njihov zvuk čuje se samo kada su spojene na elektriku.

6.2. Poznati harfisti u zabavnoj glazbi

6.2.1. Arthur »Harpo« Marx (rođen Adolph Marx)

Harpo, rođen 1888. u Manhattanu jedan je od poznate braće Marx koji su bili dio američke skupine komičara. Bili su vrlo uspješni u Broadwayu, Vaudevilleu⁵ i u filmovima. Braću Marx smatralo se jednim od najboljih komičara 20. stoljeća. Njihov film *DuckSoup* i *A Night at the Opera* Američki filmski institut proglasio je jednom od najboljih komedija u Americi. Braće je bilo pet, a zvali su se Chico, Harpo, Groucho, Gummo i Zeppo. Svaki je imao svoju osobnost u filmovima. Chico je imao loš talijanski naglasak i bio je ženskar, Groucho je bio poznat po svom humoru, cigari i nacrtanim brkovima, Harpo se uvijek ponašao kao klaun, a Zeppo je predstavljao pravoga muškarca. Gummo je napustio predstave još prije nego su snimili svoj prvi film. Svaki brat svirao je po jedan instrument. Chico klavir, Groucho gitaru, Zeppo je pjevao i Harpo je svirao harfu.

Harpo se rodio u New Yorku. Njegova majka bila je iz Njemačke i potjecala je iz umjetničke obitelji. Majka joj je svirala harfu, a otac je bio ventrilokvist. 1880. su iz Njemačke došli u Ameriku jer se udala za njegovog oca Samuela Marxa koji je bio Francuz.

U njegovoj okolini nitko nije znao svirati harfu. Arthur je naučio kako držati harfu iz slike anđela koji ju je svirao, a koju je našao u trgovini. Naštimao je harfu po sluhu najbolje kako je mogao. Jedva je nakon tri godine saznao kako se to pravilno čini. Kasnije je plaćao harfistima da ga uče svirati jer je bio samouk i imao je vlastitu tehniku sviranja. Tu tehniku popravila je njegova posljednja učiteljica Mildred Dilling i naučila ga pravilno svirati te mu pomagala pri skladanju. Dilling je bila američka harfistica koja je harfu studirala u Francuskoj kod Henriette Renie. Usprkos svim satima i talentu, Harpo nikada nije naučio čitati i pisati note. Njegovo umjetničko ime Harpo dolazi iz njegovog sviranja harfe u filmovima.

Sa svojom harfom pojavljivao se u mnogim filmovima braće Marx. Harfa se pojavljuje i u njihovom vrlo poznatom filmu *A Night at the Opera* u kojem ju svira pred puno djece i zabavlja ih. Svirao je i u filmu *A Night in Casablanca*, *The Big Store*. *Love Happy* i

⁵Vrsta francuskog kazališta 19. stoljeća.

drugima. Uz sviranje harfe često je i zviždao. U filmovima i na televiziji nikada nije govorio i zato se često mislilo da je gluh, što nije bilo točno jer postoje snimke gdje govori. Harfu je kroz filmove braće Marx pokazao široj publici. Nakon njegove smrti 1964. njegovu harfu je dobila država Izrael, a kasnije jedan izraelski orkestar.

6.2.2. De Wayne Fulton

Fulton je odrastao u San Franciscu gdje je u početku učio svirati klavir. S petnaest godina počeo je svirati harfu. Kasnije je počeo studirati harfu na Muzičkoj akademiji u Beču. Svirao je s Bečkim simfonijskim orkestrom i Instambulškim i Honolulu simfonijskim orkestrom. Prvi je Amerikanac kojeg su pozvali u Berlinsku filharmoniju pod vodstvom legendarnog dirigenta Herberta von Karajana. Snimio je čak dvadeset albuma i imao je svoju harfističku izdavačku kuću zvanu *Safari Publications*. Fulton je isto tako i prvak u ozvučenju i pojačavanju zvuka harfe. U njegovom repertoaru ne nalaze se samo klasične skladbe, nego i jazz i pop glazba. Svirao je u mnogim barovima, restoranima i kavanama. I sam je govorio da većina ljudi neće dolaziti na harfističke koncerte, ali zato on harfu može predstaviti u onim prostorima gdje ljudima može pokazati što sve harfa može. Na svojim koncertima svirao je klasiku, jazz, pop i tradicionalnu glazbu. Svirao je svoje koncerte na čak tri harfe, pedalnoj, keltskoj i električnoj. Njegove pjesme i nastupi sadrže puno glissanda i pasaža te zvuče „andeoski“. Harfa u njegovim skladbama pokazuje sve svoje svoje mogućnosti.

6.2.3. Stella Catellucci

Rođena je u Americi u Los Angelesu 1930. Njezin otac Louis Castellucci svirao je u filharmoniji u Los Angelesu, a njegova obitelj bila je glazbenička. Kao dijete htjela je ići očevim stopama, u čemu je kasnije i uspjela. Kao mlada djevojka učila je harfu s različitim učiteljima (Aida Mulieri Dagort, Joseph Quintile i drugi). Kasnije je učila kod Alfreda Kastnera i Anne Stockton. S 19 godina počela je svoju karijeru jazz harfistice i skladateljice putem emitiranja američke emisije u Hollywoodu. Tamo je radila kao sviračica. 1953. svirala je u bandu na turneji poznate američke jazz pjevačice Norme Deloris Egstrom, poznate kao Peggy Lee. Svirala je punih osam godina u njezinom bandu, ponekad kvintetu ili sekstetu. . Na turnejama su postale bliske prijateljice. Možemo ju čuti na albumima Peggy Lee pod naslovima *Dream Street*, *Jumo for Joy*, *Black Coffee*, *Song in an Intimate Style* i drugima. Djelovala je i uz druga velika imena u Americi kao što su Frank Sinatra, Ella Fitzgerald i Louis Armstrong. Od 1974. počela je držati seminare za jazz harfu. Svirala je i kao solistica 1987. na Svjetskom kongresu harfi u Beču i na mnogim drugim harfističkim događanjima u Americi. Napisala je mnogobrojne skladbe, balade i aranžmane za harfu. Može ih se čuti na

njezinim albumima *Lights and Shadows Vol.1*, *Lights and Shadows vol.* Napisala je i knjigu *Approach to Jazz and Popular Music for the Harp* koja je pravi udžbenik jazza. Pročitali su je ne samo harfisti, nego i skladatelji, solisti i drugi instrumentalisti. 2015.g. objavila je svoju prvu autobiografiju pod naslovom *Diving Deep for Sea Shells*. U njoj piše o svojem životu jazz harfistice, dogodovštinama i poznatim američkim glazbenicima. Naslov je inspiriran albumom kojeg je snimila s Peggy Lee 1958.

6.2.4. Dorothy Jeanne Thomson ili Dorothy Ashby

Dorothy Ashby rodila se 1932. u Detroitu u Michiganu. Njezin otac Wiley Thompson bio je jazz gitarist. Kod kuće su ih često posjećivali glazbenici i Dorothy je odrastala s jazzom. Često je oca i njegov band doma pratila na klaviru. U srednjoj školi svirala je čak nekoliko instrumenata, među njima saksofon i kontrabas. Kasnije je počela svirati harfu. Nije studirala harfu, nego klavir i glazbu na Wayne State University u Detroitu. 1952. počela se posvećivati harfi. Dorothy je bila prva koja je tako dobro znala improvizirati na harfi i pokazala je kako se i harfa može koristiti u jazzu kao i saksofon ili klavir. Kao jazz harfistica i Afroamerikanka morala je na svojem glazbenome putu premostiti zapreke. U svojoj knjizi *Living the Jazz Life* govorila je o tome kako teško joj se bilo probiti na jazz scenu, kao harfistici, ali i zbog boje kože.

Njezinim kolegama iz svijeta jazz na početku se nije svidjela ideja da svira harfu. Smatrali su da je harfa klasičan instrument i da nema zvuk primjeren jazzu. Uvjerila ih je u suprotno. Kasnije je svirala u triju zajedno sa svojim mužem Johnom Ashbyjem koji je bio bubnjar. Imali su turneje u cijeloj zemlji i snimali albume za različite izdavačke kuće. 1957. snimila je svoj prvi jazz album pod naslovom *Jazz Harpist*. U svojim albumima izvodi bebop, soul i free jazz. Bebop smatra se iznimno teškom vrstom jazz s teškim harmonijama, brzim ritmom i čestim modulacijama i improvizacijama. Snimila je čak 11 albuma i bila je glavna instrumentalistica u aranžmanima. Neki od naslova albuma su *The Jazz Harpist*, *Hip Harp*, *In a Minor Groove* i drugi. Sudjelovala je i na 12 drugih albuma. Svirala je uz velika jazz imena poput Frank Wess, Jimmy Cobb, Ed Thigpen i Richard Davis. Danas se smatra jednom od podcijenjenih glazbenika, ali i najboljih jazz glazbenika. Sve prepreke Dorothy je svladala i upisana je u povijesti kao izvrsna glazbenica i skladateljica. Preminula je od raka 1986.

6.2.5. EleanorFell

Eleanor se rodila 1944. u Chicagu. Potječe iz glazbene obitelji i harfu je počela učiti već s pet godina. Završava studij harfe s 21 godinom u Indiani. Prije završetka imala je koncerte po cijeloj Americi. Kao pop harfistica počela je djelovati 1972. u Africi kada je dobila posao u prestižnom hotelu *Ivoire*. Njezin brat Art, koji je bio klavirist, nagovorio ju je da ide u Afriku. Nakon toga putovala je i nastupala u Njemačkoj, Švicarskoj i u Japanu te usavršila svoje sviranje i pisanje aranžmana. 1974. preselila se natrag u Ameriku, točnije u New York. Tamo je jedanaest godina svirala u hotelima i nastupala u popularnom američkom programu *Today's Show*. Zajedno s partnerom Lee Claufieldom otvorila je tvrtku zvanu *Vanderbilt music*. To je tvrtka koja je danas specijalizirana za harfu. Na njihovim stranicama mogu se kupiti harfe, note, žice i drugo. Objavila je 35 aranžmana i svirala na mnogim harfističkim konferencijama i festivalima, kao i održavala seminare. Preminula je od leukemije u 68. godini. Danas se smatra jednom od najutjecajnijih harfistica 20. stoljeća i prvakinja u pisanju aranžmana za harfu.

6.2.6. Andreas Vollenweider

Vollenweider se rodio u Švicarskoj 1953. Dolazi iz umjetničke obitelji. Njegova majka Beata bila je odgojiteljica u vrtiću, a otac Hans bio je skladatelj, orguljaš i pijanist. Vollenweider je govorio kako je odrastao u domu punom kreativnosti i glazbe i da nikada nije morao raditi ono što mu se nije svidjelo. S ocem je već rano u djetinjstvu slušao klasičnu glazbu. Klasična pravila sviranja nisu mu se pretjerano sviđala, smatrao je da ga ona previše ograničavaju te je izmislio svoj način sviranja, a i samu harfu je čak podredio vlastitim potrebama. Često je ljutio svoje učitelje glazbe jer nije htio učiti note, nego je samo improvizirao. Nije ni redovno dolazio na nastavu. Naučio je svirati kroz improvizaciju, kroz mnoge neuspjele pokušaje.

1975. godine sa svojih 22 godine otkrio je harfu. Njegov stil kombinira jazz, klasičnu glazbu, tradicionalnu glazbu i ritmove te pjesme kultura trećega svijeta. Razvio je jedinstveni zvuk i prvak je glazbenog žanra *New Age Music* odnosno glazbe novog doba, za koju je 1987. dobio nagradu *Grammy*. *New Age Music* je po definiciji fuzija jazz, popa, klasične glazbe i improvizacije.

Dok svira harfu često ga prati band u kojem su većinom udaraljkaši koji sviraju bubnjeve, gongove, zvona, zdjele, kao i gitaristi, flautisti i drugi puhači. Ne svira samo svoju elektro-akustičnu harfu, već i koncertnu, keltsku, kinesku i bavorsku harfu. Osim toga zna

svirati i gitaru, klavir, japanski koto, kinesku flautu i mnoge druge instrumente. Ni kod sviranja ostalih instrumenata ne drži se propisanih pravila.

Njegova tehnika puno je drugačija od tehnike većine harfista. Strune ne trza jagodicama, nego često ton oblikuje kroz udarce, trganje i milovanje žica prema gore ili dolje. Na desnoj ruci ima dugačke nokte, a na lijevoj kratke. Desnu ruku drži tako da mu je zglob blago povišen, a kažiprst, srednji prst i prstenjak pozicionirani blago iznad palca, što predstavlja tehniku koju primjećujem kod puno harfista koji sviraju dugim noktima. Koristi i maleni (peti) prst desne ruke. Zapešće često nagine lijevo ili desno, što se u klasičnoj tehnici obično izbjegava. Lijeva ruka čini pratnju desnoj na sličan način kao što i bas gitara svira u bandu i daje ritmički temelj. U lijevoj ruci često svira palcem i prstenjakom, a melodije najčešće kažiprstom. Najčešće mu lijeva ruka svira više na žici od desne ruke, što je prema klasičnoj tehnici isto tako neprihvatljivo. Primjećujem da usput i utišava žice ne samo otvorenim dlanom pritišćući uz žicu, nego i zatvorenim prstima. Na taj način sviraju i harfisti Latinske Amerike i jazz harfisti.

Ne samo da je prvak *New Age Music*, nego je i utemeljitelj i izumitelj vlastite električne harfe. Stvorio je vlastitu elektro-akustičnu harfu jer je htio veće ritmičke, kao i tonske efekte na harfi. Prvo je svojoj harfi dodao prigušivače i to mu je pomoglo da ritmičnije svira. Zatim je svaka žica dobila svoj »pickup«. Proizvodi i vlasite metalne žice od od zamotanog srebrnog čelika i zvuče jako duboko. Sam kaže da je zvuk dublji od žica električne gitare. Nevjerojatno inovativan bio je u konstruiranju svoje električne harfe. Nadao se da je sve mehaničke i električne promjene učinio nevidljivima kako bi sve što bolje zvučalo. Njegova električna harfa ima jedinstveni zvuk.

Vollenweider je poznat po svojim koncertima i godišnje ih održi čak 250. Izdao je nekoliko albuma i primio mnoge nagrade, među kojima i *Grammy* nagradu za najbolji pop album 1982. Pobijedio je Michaela Jacksona i njegov album *Thriller* i Billy Joelov album *An Innocent Man*. Njegovi prvi albumi *Behind the Gardens – Behind the Wall – Under the Tree i Down to the Moon* kupilo je čak milijun ljudi u mnogim dijelovima Europe. Snimio je čak 38 albuma.

6.2.7. Deborah Henson Conant

Deborah Henson Conant američka je harfistica i skladateljica rođena 1953. Rodila se u Kaliforniji. Njezina majka bila je operna pjevačica, kao i njezin otac. Sama kaže da je glazba bila njezin prvi jezik. Sa sedam godina počela je učiti ukulele koje je dobila kao poklon. Poznata je po svojoj električnoj harfi koju drži obješenu na ramenu, kao i po humoru

i slikovitosti nastupa. Ideju o harfi koju se može objesiti na rame dobila je iz slika harfista staroga Egipta. Proizvođači tvornice Camac su za nju napravili električnu harfu koju su po njoj i nazvali te joj napravili posebno tanke karbonske žice. Te žice su izdržljivije i imaju bolji zvuk. Prva je koja je konstruirala pojas za harfu kako bi ju mogla držati obješenu na desnom ramenu. Takvo držanje harfe omogućava joj da može svirati stojeći i slobodno se pomicati po pozornici. Zvuk njene električne harfe toliko je snažan, kao i zvuk električne gitare. Upotrebljava i *loop station*, snimajući različite melodije i glasove. Prednost takve harfe je da je manja i zato lako prenosiva. Takav model harfe jedan je od najprodavanijih Camac modela. Sviranjem na ovakvom modelu bori se sa stereotipima i pokazuje što se sve na harfi može odsvirati.

Zovu je *Hip Harpist* i ima svoje *one woman* nastupe gdje je sama na pozornici. Uz to je i izvrsna pjevačica. Uspoređuju je s velikim imenima u glazbi poput Elvisa Presteyja, Carly Simone i Joan Baez te instrumentalistima kao što su Chuck Berry i Jimi Hendrix. U njezinom stilu isprepliću se glazbeni žanrovi poput jazza, popa, folklora, bluesa, flamenca i sve do keltske glazbe. Isto tako je iznimno duhovita pa su njezini nastupi i komični, a ne samo glazbeni.

I sama je napisala djela za harfu. Najpoznatija su *Baroque Flamenco*, *Fur Elise*, *Danny Boy*, *The Nightingale* i još mnoga druga koja se često sviraju i na nastavi harfe u školama. Izdala je čak 13 albuma. Njezin prvi album objavljen je 1985. s naslovom *Song My Mother Sang*. Kasniji albumi su *Naked Music*, *Just for You*, *Alter Ego* i druga. Za svoj album *Invention and Alchemy* dobila je Grammy nominaciju 2006. godine. I danas aktivno svira koncerte te održava seminare diljem svijeta. Podučava jazz i improvizaciju na harfi te kako nastupati na pozornici. Imala je svakako vrlo značajan utjecaj na sviranje zabavne glazbe na harfi.

6.2.8. Monika Standler

Monika Stadler austrijska je harfistica i skladateljica. S 13 godina počela je svirati prvo austrijsku harfu, a kasnije i pedalnu. 1982. godine upisala se na Muzičku akademiju u Beču pod vodstvom profesorice Adelheide Blowsky-Miller. Često je tijekom studija svirala s Bečkim simfonijskim orkestrima, Bečkom operom. Na završetku studija učila je i od Deborah Henson-Conant i čelista i skladatelja Davida Darlinga. Kod Henson-Conant učila je jazz harfu, a s Darlingom improvizaciju. Svirala je na velikim festivalima jazz harfe kao što su *Lyon and Healy International Jazz and Pop Festival* i na *Jazz Festival in Edinburgh*. Održava seminare

za harfiste po cijelom svijetu gdje podučava jazz na harfi za improvizaciju. Njezine kompozicije sadržavaju jazz elemente, folklornu glazbu i improvizaciju. Snimila je 12 albuma. Njezin prvi album izdan je 2013. s naslovom *Scandinavia*. Napisala je i devet knjiga sa skladbama za harfu koje i sama koristim u podučavanju. Skladbe su napisane za keltsku i pedalnu harfu i razlikuju se po težini. Monika je i danas aktivna harfistica i skladateljica.

7. Moja iskustva u zabavnoj glazbi

I sama sam prije nekoliko godina počela svirati zabavnu glazbu. Zajedno sa svojom prijateljicom, pjevačicom Zalom Kores, osnovala sam duo imena *De Liri*. Počele smo sviranjem i pjevanjem pop pjesama, a danas izvodimo sve od popa, jazza, countryja i rocka. Kroz naš duo spoznala sam harfu u novom svjetlu i od tada sam našla svoj put u glazbi. Prije sam imala koncertnu pedalnu harfu, ali ona je uskoro počela predstavljati problem budući da ju je bilo teško dobro ozvučiti. To je bio problem kod čestih nastupa na kojima se harfu nije dovoljni čulo ili je zvuk bio nekvalitetan. Najveće teškoće imala sam s koncertimama otvorenom gdje su rijetki tonski majstori dovoljno dobro poznali harfu da bi ju znali ozvučiti. Iz ovog razloga sam prije pola godina kupila veliku elektro-akustičnu harfu francuske tvornice Camac imenom *The Big Blue 47*. Ozvučenje je time postalo vrlo jednostavno. Ona na svim žicama ima pojačivače zvuka odnosno »pickupe« kao i četiri izlaza koji se spajaju na »mix pult« , a ti pultovi na ozvučenje. Jedan izlaz je za donji, srednji, gornji registar i jedan za glasnjaču. Budući da je harfa elektro-akustična, na njoj se mogu uključiti različiti efekti. Efekte jedva da koristim budući da još nemam dovoljno znanja o njima. Efekti mijenjaju zvuk harfe, no treba biti oprezan jer se može dogoditi da harfa uopće ne zvuči kao harfa zbog svih efekata. Efekti mi služe kako bih se približila žanru kojeg sviramo ili stvorila vlastiti prepoznatljivi zvuk.

Tijekom nastupa mi je u aranžmanima često nešto nedostajalo. Uvjerila sam se da je to zato što sviram jednolično. Zato sam kupila Loop Station Boss RC-300 kojeg sada uvijek koristim u pisanju aranžmana. Loop Station je neka vrsta snimateljskog uređaja koji snima kada zasviraš i počne tu melodiju i ponavljati. Možeš snimiti ritam koji će se ponavljati, melodiju u basu ili višim registrima. Looper mi omogućuje da sama sebi na pozornici dovoljna i da moja harfa zvuči kao maleni band ili orkestar.

Mogu snimati ritmove koji oponašaju bubnjeve, bas ili električnu bas gitaru i druge. Ovim načinom otvorila sam vrata mnogim mogućnostima sviranja. Istodobno time imam mogućnost oživjeti naše nastupe. Neke pjesme mogu svirati mirno i minimalistički, a neke druge mogu obogatiti da ne zvuče kao da svira samo jedna osoba. Melodije ili ritmove može se snimiti i ranije te oni budu pohranjeni, kao na računalu. Mogu se snimati i uživo. Osim snimanja melodije i ritma, mogu se snimiti i vokalne linije što i Zali odgovara. Deborah Henson Conant isto koristil *loop station* na svojim *one woman* nastupima. Pri snimanju važna je preciznost jer ako se neka nota krivo snimi, onda će se ona ponavljati i potrebno ju je ponovo snimiti. Potrebna je i ritmička preciznost za koju se koristim metronomom.

Pri pisanju aranžmana za harfu još uvijek se usavršavam, ali mogu reći da u svakom aranžmanu pokušam napraviti i napisati nešto novo tako da se poigram tehnikama sviranja harfe, efektima i *loopom*. Ne želim previše slušati aranžmane drugih glazbenika jer želim pisati svojim stilom. Razumijem zašto Castaneda kaže da je harfa spoj klavira i gitare. Često slušam kako gitaristi sviraju i pokušavam te efekte postići na harfi. Trudim se prikazati sve što harfa može, ali i napisati moderne i zanimljive obrade. Koristim različite tehnike poput glissanda, pasaža, flažoleta i ostale efekte koji harfu razlikuju od drugih instrumenata. Mislim da je važno prepustiti se i napisati nešto što se tebi osobno sviđa, neovisno o tome koliko je zahtjevno.

Zajedno sa Zalom pišem i autorsku glazbu. U našoj prvoj pjesmi *Visoko* smo umjesto gitarističkog sola snimile dio u kojem harfa ima solo. Bitno je da harfa dođe do izražaja što se inače ne dogodi jer ju zasjene ostali instrumenti. Važno je i surađivati s producentom koji razumije tvoju viziju i harfu kao instrument te njezine posebnosti. Isto tako, osnovale smo i band koji će nas pratiti na nekim koncertima. Njega čine električna gitara, bas gitara i bubnjevi, s namjerom da ne nadglasaju harfu nego da ju obogate.

8. Zaključak

Kroz svoj diplomski rad prikazala sam harfu u potpuno drugačijem svjetlu. Pojavljuje se u mnogim kulturama o kojima sam govorila. Od Europe, do Južne Amerike i Afrike. Harfa u svijetu ima različite simbolike. U Latinskoj Americi njezina prisutnost u tradicionalnoj glazbi povezana je s kolonizacijom i predstavlja slobodu. U Africi, Irskoj, Škotskoj i Bretanju povezuju je s magijom, mistikom i vjerom. U Austriji je bila izvor zarade. Harfe se ne razlikuju samo po kontinentima i državama u kojima se nalaze, nego i tehnici. Zanimljivo je koliko različitih zvukova možemo dobiti različitim tehnikama sviranja, a koje se značajno razlikuju od zvuka klasične harfe. Pristupačnost i popularizaciju harfe vidim u zabavnoj glazbi. Mnogi ljudi ne znaju što se sve može svirati na harfi. Harfisti koje sam spomenula harfu su osposobili i uklopili u različite glazbene žanrove i dokazali da harfa nije samo klasičan instrument, nego izvanredno zvuči u svim glazbenim vrstama. Kada napreduje glazba, napreduje i harfa. U 20. stoljeću izumljena je električna i elektro-akustična harfa koja je omogućila put u zabavnu glazbu i na velike pozornice uz pojačani zvuk koji prije nije bio moguć. Ti noviteti donijeli su sa sobom i mogućnost uporabe različitih efekata. Sigurno ćemo o harfi kao glazbalu još često slušati.

9. Popis literature

1. *Alan Stivell*, zadnji pristup 15. svibnja 2022.,
<https://www.alanstivell.bzh/en/biography.php>
<https://www.alfredoharp.com/bio>
2. *Andreas Vollenweider*, zadnji pristup 15. svibnja 2022.,
<https://www.encyclopedia.com/people/literature-and-arts/music-popular-and-jazz-biographies/andreas-vollenweider>
<https://www.discogs.com/artist/238952-Andreas-Vollenweider?page=1>
3. *Castelucci, S.(1983).Approach to jazz andpopular music.* Miranda Publications (ASCAP). 712 WilshireBlvd. Suite 122 Santa Monica, California.
4. *De Wayne Fulton*, zadnji pristup 15. svibnja 2022.,
<https://variety.com/1997/scene/vpage/de-wayne-fulton-1117435243/><https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1997-03-27-mn-42642-story.html>
5. *Deborah Henson Conant*, zadnji pristup 15. svibnja 2022.,
<https://www.harpcenter.com/product/wedding-henson-conant/harp-music-books-deborah-henson-conant>
<https://www.discogs.com/artist/743536-Deborah-Henson-Conant>
<https://www.hipharp.com/>
6. *Dorothy Ashby*, zadnji pristup 15. svibnja 2022.,
<https://www.thejazzarts.org/blog/unsung-women-of-jazz-dorothy-ashby/>
<https://www.discogs.com/artist/91960-Dorothy-Ashby>
<https://daily.redbullmusicacademy.com/2018/05/dorothy-ashby-detroit-harp-pioneer>
<https://www.udiscovermusic.com/stories/dorothy-ashby-feature/>
7. *Dobrović-Mazzoni, R. (1989)Harfa.*Grafički zavod Hrvatske. OOUR Izdavačka djelatnost. Preobraženska 4, Zagreb.
8. *EleanorFell*, zadnji pristup 15. svibnja 2022.,
<https://harpcolumn.com/blog/remembering-eleanor-fell/>
9. *Harpo Marx*, zadnji pristup 15. svibnja 2022.,
<https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630001.001/omo-9781561592630-e-1002289051?rskey=8KMom8&result=1>
10. *Monika Stadler*, zadnji pristup 15. svibnja 2022.,
<https://www.harpcenter.com/product/wedding-henson-conant/harp-music-books-deborah-henson-conant>
<https://www.discogs.com/artist/743536-Deborah-Henson-Conant>
<https://www.hipharp.com/>
11. *Povijest harfe*, zadnji pristup 15. svibnja 2022.,
<https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000045738-omo-9781561592630-e-0000045738-div2-0000045738.5.2>
https://www.sobrino.net/mer/arpa_de_mariachi.htm
<https://borderlore.org/it-sounds-like-mexico-lessons-in-mexican-folk-harp/>
<https://www.zenger.news/2021/03/29/the-jarocho-harp-the-heavenly-sound-behind-la-bamba/>
https://www.harpspectrum.org/folk/History_of_Latin_American_Harps.shtml
https://www.bbc.co.uk/worldservice/arts/highlights/010705_harps.shtml
<https://journalofmusic.com/focus/exploring-irish-harp-traditions>
<https://larkininthemorning.com/blogs/articles/celtic-harp-history-the-story-of-the-celtic-harp>
<https://www.vintagemusic.fm/artist/mary-ohara/>
<https://blog.camac-harps.com/en/uncategorized/is-celtic-a-myth-the-lever-harp-in-brittany/>

<https://www.ailierobertson.com/harp-tips-blog/2021/6/1/the-harp-in-irish-mythology>
<https://legendsoflove.wordpress.com/2019/03/06/the-harp-in-irish-mythology/>
<https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000045738?rskey=ipldZz&result=3 - omo-9781561592630-e-0000045738-div1-0000045738.3>

12. *Stella Castelucci*, zadnji pristup 15. svibnja 2022.,
<https://www.webwire.com/ViewPressRel.asp?aId=203360>
https://www.harpspectrum.org/bios_authors/castellucci_stella.shtml